

A „PARASZT” SZÓ FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE, JELENTÉSVÁLTOZATAI

„Paraszt” és „cseléd” szavaink szláv eredetű jövevényszavak. Rendkívül izgalmas, ma is aktuális, eleven kérdésekkel találkozhatunk, ha megvizsgáljuk, milyen utat járt be „paraszt” szavunk az átvételtől egészen napjainkig.

Történeti áttekintés

Az első adatok 1920-ból származnak (Oklsz) „Vgrinum filium Parazth”. A szó minden kétséget kizáróan szláv eredetű, s ez a tény többszörösen is bizonyítható.

Az alapalak ógyh. szl. „prosta” (-a,-o) hímnemű alakja, amelyet átvettünk s továbbfejlesztettünk. A szó elején feloldódott a mássalhangzó torlódás, így keletkezhetett a „poroszt”, majd ebből a „paroszt” (az első szótag o-ja nyíltabbá vált). Bár meg kell jegyeznünk, ma sem csak egy formában él a szó („paraszt”), mert előfordul még a „paroszt”, „pariszt”, „prosztó” – főleg nyelvújításokban, illetve az argóban.

Az átvétel körülményeivel kapcsolatban MELICH JÁNOS úgy véli (MNY. 6:64), hogy a hímnemű alak érvényesült („prosz”), mivel elsősorban szláv (egyházi) eredetű volt a szó. Először tehát férfi szerzetest jelentett, ezért honosodott meg a hímnemű alak. „Egy *pap* fraterteul ... es két *paraszt* fraterteul.” (NySz) – az egyik szerzetes clericus (egyh.), a másik laicus (világi).

KNIEZSA ISTVÁN cáfolja (MNYSzIjöv) Melich állítását, miszerint az egyh. szl. jelentés (laicus) lenne az alapalak, amelyet átvettünk. Szerinte inkább a *simplex* (egyszerű) változatot tekinthetjük forrásnak, és ugyanis ilyen jelentésben más szláv nyelvekben és a magyarban is előfordul, viszont a laicus (világi szerzetes) alakváltozatából nem magyarázható a többi jelentés. Valóban Kniezsa állítása áll közelebb az igazsághoz, s ez világosan kiderül a korai és későbbi jelentésváltozatok, ár-

nyalatok lényegi, közös tartalmából, melyet egy szóval foglalhatnók össze: egyszerű (simplex).

Jelentésváltozatok

A „paraszt” címszónak két alapvető jelentése van: az egyik főnévi, a másik melléknévi. Eredetileg melléknév volt a szó, a főnév jelentéstapadással alakult ki a magyarban is.

Az eredeti alak (prost) jelentése: együgyű, nyílt, szabad, egyszerű, őszinte.

A szláv nyelvek jelentésváltozatainak közös eleme: *egyszerű, közönséges*:

Szerbhorvát – próst: *egyszerű, közönséges*, durva, mentes (vmitől)

Szlovén – próst: *egyszerű, közönséges*, szabad, kötetlen

Szlovák – prosty: *egyszerű, közönséges*

Orosz – ‘prosztoj’: *egyszerű, közönséges*, szerény, természetes, őszinte, együgyű, naiv, balga, silány, közrendű (TESz)

Más nyelvekben is a fentiekhez hasonló jelenségeket tapasztalunk, vagyis a megfelelő szó jelent földművest, és egyszerűt, durvát is.

Lat.: *agrestis*: vad, mezei falusi, paraszt, faragatlan
rusticus: falusi, földműves, otromba egyszerű, őszinte

Ném.: *der Bauer*: földműves, paraszt

Bäuerisch: egyszerű, gorma, vad (TESz)

Láthatjuk tehát, milyen szorosan kapcsolódnak a földműves munkához szinte ugyanazok a jelzők: egyszerű, durva, közönséges. Majd később ezek a jelzők lefoglalódtak a földműves megnevezésére.

Rövid fejlődéstörténet

Tekintsük át röviden szavunk fejlődéstörténetét a magyar nyelvben. Először is a *melléknévi* jelentés alakulását:

u. (1448 k.): egyszerű, becsületes

: közönséges, mindennapi

: világi (nem egyházi)

: egyszerű művi, dísztelen (ruha, bútór, fegyver, edény)

1 Régi magyar mesterségek – családneveink tükrében.

Részlet az Oktatási és Kulturális Minisztérium és az Anyanyelvápolók Szövetsége 2009. évi közös anyanyelvi pályázata 2. helyeztjének munkájából.

- : köznépi, nem nemes
- : nyers, durva
- : tudatlan, tanulatlan
- : szimpla, nem teljes (virág)
- : szelíd
- : sovány (hús)
- : esztelen, féleszű (TESz)

A *főnévi* jelentések:

- u. (1448 k.): durva, faragatlan ember, *földműves*
- : világi személy
- : megműveletlenül hagyott föld
- : gyalog (mint sakkfigura)
- : köznépi, nem nemes személy
- : üresen, megműveletlenül hagyott része valaminek (TESz)

Szavunk jelentésének hangulatváltozásai

Az adatokból világosan kitűnik, hogy szinte kivétel nélkül pejoratív értelműek is. Mert az nem véletlen, hogy a szó egyszerre jelentette a földművest és az egyszerűt, durvát. Nyilvánvaló, hogy ebben a szemléletmód is tükröződik, amely semmire sem becsülte, sőt alantásnak tartotta a földműves munkát, s ezért látta el csupa negatív jelzővel. Erről majd még bővebben is szólunk az értelmező- és tájszótárak adatait elemezve, illetve az élőnyelvi jelenségek vizsgálatánál.

Előbb azonban lássunk még néhány példát (NySz alapján), mintegy igazolásául az eddig felsorolt adatoknak:

paraszt szabású (subrusticus)

„Hath ymegh neegye hymbe zedett, kettey parazi” (RMNy II.35.)

világi (laicus)

„Vala egy frater predicator zerezetbely es ez vala parazt frater” (Marg.L. 134)

nem nemes (plebeius)

„nemes népek... paraszt nemzet” (RMK II.37)

durva, műveletlen (barbarus, idiotus)

„barbarusoc es czac bárdolatlan parasztoc” (Helt. krón. Élőb.l.)

„Akar irás olvaso, akar együgyü tanulatlan parazt.” (Born. Préd. 464.b.)

„sült parazt nevet nem viselne e ...” (Pázm. Préd. 84.)

„vad, paraszt nemzetség” (Pázm. Kal. 67.)

Itt sem véletlen, melyik volt a legelterjedtebb változat (durva, műveletlen). Úgy látszik, már

nyelvemlékeink korában is a legnagyobb sértésnek az számított, ha valakit „paraszt” jelzővel illettek. Különösen PÁZMÁNY PÉTER és a protestáns prédikátorok hitvitáiban van ennek gazdag példatára.

A „paraszt” szó használatát, jelentését nagymértékben befolyásolták a társadalomban végbe ment alapvető történelmi változások. Azok a folyamatok, amelyek a társadalomban lezajlanak, nyomot hagynak természetesen a nyelvben is. A forradalmak (akár ipari, akár társadalmi) hatására egyes szavak vagy teljesen eltűnnek, mert érvényüket veszítik, megszűnik a lételemük, vagy átalakulnak, elvesztve régi jelentésüket. Azután vannak még olyan átmeneti állapotok, amikor a szó még nem halt ki, mivel irodalmi nyelvünkben, esetleg a szaknyelvben valamelyikében még előfordul, de a köznyelvben, a hétköznapi beszédben már gyakorlatilag nem fordul elő (alabárdos, sámán, tegez).

Teljesen kihaltak már a régebbi életmódra utaló egyes szavaink (kündü, zoltán, harcha), valamikor mesterségeket jelentettek ezek a szavaink: pintér, tímár, kádár stb. Ma már egyre inkább csak családnevekként élnek tovább, s szinte senki sem emlékszik eredeti jelentésükre.

A „paraszt” csaknem összes jelentése még a középkorból való. Láthattuk az imént felsorolt példáinkon, mennyire negatív szemléletmódot tükröznek ezek a szavak, szóösszetételek.

Értelmező szótáraink elemző módszereire nagyban rányomta a bélyegét korunk szemléletmódja, a társadalmi helyzet:

paraszt: „Szorosan ért. a legújabb korsz.-ig, jobbagytelket bíró, s földműveléssel foglalkozó nem nemesi származású mezei lakos.” (Cz.-F.)

„Földműveléssel foglalkozó szegénysorsú ember” (Ball)

„Földművelő” (Balassa)

„Földműveléssel hivatásszerűen foglalkozó személy” (Ért.Sz.)

Összehasonlítva a két legnagyobb szótárt (Cz.-F. és Ért.Sz.) nyomon követhetjük pontról pontra a legalapvetőbb különbségeket.

Már a Cz.-F. is sértőnek érzi a *paraszt* megnevezést, s ajánlja inkább a „gyöngédebb” *földműves, szántóvető* szinonimákat. A mezővárosok földművelésből élő lakói különösen sértőnek érzik azt, hogy csak úgy „leparasztozzák” őket szekeresszadák, kapások, szőlőművesek.

Ezen nincs mit csodálkoznunk, mert még vagy száz esztendő múltán is a földhöz juttatott családok (saját földön végeznek ugyanolyan munkát,

állataik vannak szép számmal, s sokszor csak az a különbség köztük s a „parasztkok” /falusiak/ között, hogy másféle házban laknak, mégis úgy beszélnek a falusiakról, mint „parasztkokról”, amiből kiérezni, hogy magukat nem tartják annak.

Igaz azonban az ellenkezője is: a nincstelen (de faluban lakó!), a cselédekkel együtt dolgozó zselélér, aki legtöbbször szegényebb is a cselédeknél, mégis különbnek tartja magát náluk (faluban lakik, még földje is volt valamikor).

A földosztás után, amikor a volt uradalmi cselédek is önállósodtak, s némelyik egészen kiváló gazdává lett a sajátján (elérve, sőt megelőzve a falu legmódosabbjait is), azért még mindig egy kicsit lenézték őt a falusiak. Ez is csak azt bizonyítja, hogy a társadalmi változásokat korántsem követik olyan gyorsan a szemléletbeli változások.

Nem volt ez másképp 1945 után Kácsapuzsán (Újmajor), Fodor Ferenc, Öregapám és Iványi Gyula, az Apám családjával sem. Akik egykori uradalmi cselédekből a földosztás után rögtön egyéni gazdákká lettek, nem is akármilyenekké. Az Apám, a huszonéves, tehetséges gazda irányította ezt a családi gazdaságot, mindaddig, míg az egykori uradalomból állami gazdaságot nem szerveztek, és az egykori cselédek, majd később egyéni gazdák újra cselédekké nem lettek, de immáron az állam cselédeivé.

Térjünk vissza értelmező szótáraink összehasonlításához (Cz.–F. és Ért.Sz.). A legszembetűnőbb, hogy a címszavunkkal alkotott bizonyos összetételek vagy csak egyik szótárban találhatók, vagy ha elő is fordulnak ugyanabban a formában, az értelmezésben már lényeges különbségek vannak:

parasztélet: Cz.–F.: pejoratív színezetű

Ért.Sz.: tárgyilagos

parasztész: Cz.–F.: nem is tárgyalja

Ért.Sz.: nyilvánvalóan pozitív jellegű

parasztfiatal: Cz.–F.: nincs – helyette: parasztleány, parasztsuhanc, siheder – ami már inkább pejoratív színezetű

Ért.Sz.: tárgyilagos

parasztfelkelés, parasztforradalom, parasztlázadás: Cz.–F. nem tárgyalja, helyette a „parasztzendülés” található csupán – ugyanúgy, mint Ballaginál, aki szintén csak „parasztzendülésről” ír, méghozzá így: „parasztkok fellázadása a hatóság ellen”

Ért.Sz.: felkelés elnyomók ellen

parasztnyúzós: természetesen nem szerepel máshol, csak az Ért.Sz.-ban, s ehhez sem kell kommentár

parasztzolga: csak a Cz.–F. tárgyalja: 1945 után ilyen szót nem használhatunk, különösen a „szolga” miatt

parasztfőiskola, parasztképviseelő, parasztpárt: csak az Ért.Sz.-ban szerepelnek, mivel később keletkeztek Puzsán érdekességként megemlíthetünk néhány példát Ballagi szótárából is, ezek ugyanis nem szerepelnek az Ért.Sz.-ban:

parasztkenyér: fekete kenyér

á.é.: a paraszti élet

parasztkodik: földműves életmódot folytat

de ma ez már másképp értendő: durván, műveletlenül viselkedik

parasztmunka: földműves munka

durva, darabos, fáradságos (minden ilyen munka parasztmunka)

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy nem mindegy, kinek a szájából halljuk ugyanazt a szót, mert másképp hangzik, ha parasztk, s másképp, ha nem parasztk mondja, másképp, ha rokonszenvvel, s megint másképp, ha ellenszenvvel viseltetik a „parasztk” név viselői, a parasztkok iránt.

A gyakorlatban tapasztalható, hogy még maguk a parasztkok is gyakran gúnyosan, lekicsinylően beszélnek saját életmódjukról, viselkedésükről. Ez különösen akkor fordul elő, ha nem egymás között vannak. Lehet, hogy így próbálják a nem-parasztk idegen (pesti vendég, „úriember”, a náluk előkelőbbnek gondolt személy) előtt bizonyos fokú ki-sebbségi érzéseiket kompenzálni?

Tájszótáraink adatai

Tájszótáraink bőven hoznak példákat a fentiekre, de még más, ritka értelmezésekre, összetételekre is.

Meglepő módon csak egyedül az Orm.Sz. (1952) írja a „parasztk”-ról, hogy „jobbágy, eredetileg földműves, megalázó szó a régi világban”. A „Szeg.Sz.” is csak röviden, egy szóval közli: „földműves”. Tájszótáraink (jellegükönél fogva) elsősorban a kevésbé ismert, helyi kifejezéseket, jelentésváltozatokat gyűjtötték össze.

Az Orm.Sz., a Szam.Sz. és az MTSz. is közli a „szúrnek, vászonnal, kendőnek, ruhának kivaratlan része” értelmezést. Csaknem mindegyikben előfordul a „durvára örletett liszt”, „dísztelen cserépedény”.

Érdemes még kiemelni néhány ritka értelmezést az MTSz.-ből: „gyászruha”, „sovány hús”, „ebéd”, „jámbor állat”.

Különösen gazdag a Szeg.Sz. gyűjteménye, mely erősen negatív, sőt trágár jelentéseket is tartalmaz (parasztkgalamb, parasztkrendőr, parasztkszar). A használati tárgyak pejoratív ízű elnevezése mintha ezt fejezné ki: „Hát ez csak olyan egyszerű kérem, olyan parasztkos”.

Történeti összefoglalás

A parasztság életében sok minden megváltozott 1848, a jobbágyfelszabadítás után. Alapvetően azonban csak 1945 hozott igazi forradalmi változást. A földosztással, majd a közös gazdaságok szervezésével sikerült kilépnie parasztságunknak a még szinte feudális állapotából. Döntő változások következtek be a társadalom szerkezetében, s magán a parasztságon belül is. Az iparosítás maga után vonta a parasztság létszámbeli csökkenését, a fejlődésben gépesíteni kellett a mezőgazdaságot, kiképezni az új szakembergárdát.

Már-már ott tartunk, hogy életformában, műveltségben alig különbözik majd egymástól az, aki mezőgazdasági, illetve ipari jellegű munkából él, vagy éppen „értelmiségi”. Szándékosan nem írtam parasztot és munkást, hiszen ezek az elnevezések már közel sem pontos megfelelői a valós helyzetnek.

Mert vajon paraszt-e minden mezőgazdasági dolgozó, mezőgazdaságból élő (mérnök, üzemgazdász stb.), s ha kiderül, hogy nem is értelmiségiek, akkor hova sorolandók?

S vajon nincs-e még mindig pejoratív értelme is annak, hogy „paraszt”. Nehezen tudunk közöm-

bösen beszélni róla, inkább vagy mellőngetve, vagy szégyenkezve – lesajnálóan, esetleg megértően bólogatva.

Ha még van pejoratív értelme a szónak, akkor meddig marad (esetleg örökre, s talán csak ez marad? – „egyszerű, durva, közönséges”). Eltűnik-e akkor a pejoratív színezet, ha majd ugyanolyan megbecsülésnek örvend a mezőgazdaságban végzett munka, mint az ipari vagy egyéb, s nem jelent leminősítést, ha valaki paraszt éppen? Vagy mégiscsak új elnevezéseket kell találnunk? Ilyen szó például a „gazda” (lásd: az utóbbi években a „gazdatüntetetés” kifejezést), amelyet nyilván azért talált ki a sajtó, mert nem tudta, hogy nevezze meg azokat, akik egyébként méregdrága traktoraikkal tündöttek... Parasztoknak mégsem nevezhették őket, mert annak még mindig (de meddig még?) nagyon rossz, negatív csengése, hangulata van, illetve egyre kevésbé jelenti az újabb nemzedékek számára a földművest, szántóvetőt, hanem ma már inkább a durva, közönséges embert értik alatta, mivel maga az eredeti paraszti élet teljesen eltűnőben van – legalábbis az „átlagemberek” tudatában...

Olyan kérdések ezek, melyekre nem lehet egyszerűen igennel vagy nemmel válaszolnunk.

Iténke, seljembajed van!
 Gáborka
 Keeske (Szabó tanár úr)
 Giliha és Schupát
 Adám öcsi és Skála masz;
 Chami 550: Schlemil
 Píó barna a Kristáfos
 Hry em ja zvil'okurát